

**MEDITAȚIA ASUPRA CONȘTIINȚEI MORALE –
PREOCUPARE CONSTANTĂ
A GÂNDIRII ETICE ROMÂNEȘTI**

Sorin-Tudor Maxim

Abstract

This essay is based on the ground idea (underlined by Husserl) that the authentic philosophy is a discourse about the consciousness. In this context, the Romanian spirituality was always closed of the idea of the meditation about the moral consciousness, understood like a privileged expression of the consciousness itself, and has acquired much significant and interesting results for the philosophy at large.

Spiritualității românești, atât la nivelul culturii populare cât și din perspectiva reflecției sistematice, nu îi este străină cugetarea consecventă, profundă și, adesea, originală, asupra acestui domeniu privilegiat* al gândirii filosofice autentice – conștiința morală.

Ca metafizică, etica se constituie în cea mai pură ontologie – evident o ontologie a umanului – întrucât ea explică temeierile, structura și sensul vieții morale trăite, pentru a desprinde reperele esențiale ale condiției umane.

În această calitate, de “*filosofie primă*”, etica redevine – așa cum încă filosofia stoică susținea cu îndreptățire – nu un domeniu oarecare al gândirii filosofice ci chiar piatra de încercare a filosofiei. Din perspectiva filosofiei morale, reflecția asupra conștiinței reprezintă fundamentul înțelegerii realității umane, pentru că omul deplin este “*O conștiință*”, altfel spus, o ființă cu adevărat morală.

Ethosul geto-dac și valorile morale cuprinse și transmise de folclorul românesc evidențiază înțelepciunea poporului român și disponibilitățile sale de a filosofa asupra trăsăturilor de conștiință ce trebuie să definească profilul moral al omului adevărat, care crede cu sfințenie în dreptate, cinste, omenie, în solidaritatea cu cei aflați în suferință, care iubește traiul cumpătat, lipsit de excese sau patimi și este preocupat de educația intelectuală și morală proprie, cât și a celor apropiați.

Basmele populare, doinele, proverbele ilustrează triumful idealului asupra realului, biruința logică a binelui asupra răului, dar și avatarurile Binelui în efortul său de a se afirma împotriva răului, expresie a conștiinței faptului că nu există un bine absolut, un bine în sine, ci că acesta se realizează procesual, în diferite grade, rezultat al activității oamenilor.

În ciuda unui evident fatalism ce caracterizează psihologia poporului român – „*Așa mi-a fost scris*.”, „*Ce ți-e scris în frunte ți-e pus*.”, „*Cum vrea Dumnezeu*” – folclorul românesc oglindește credința în izbânda rațiunii, a dreptății și a voinței lui Dumnezeu, prin acțiunea și conduita responsabilă a oamenilor, sancționând inacțiunea și

MEDITAȚIA ASUPRA CONȘTIINȚEI MORALE
– PREOCUPARE CONSTANTĂ A GÂNDIRII ETICE ROMÂNEȘTI

neimplicarea, întotdeauna condamnabile din punct de vedere moral, chiar dacă juridic acest lucru arareori se întâmplă. *“Ajută-te singur dacă vrei ca și alții să te ajute”, “Dumnezeu îți dă, dar în traistă nu-ți bagă” sau “Prietenul la nevoie se cunoaște”* și, mai cu seamă, *“Nici gând bun fără de faptă, nici țarină fără apă”* reprezintă expresii ale acelei înțelepciuni populare care valorizează acțiunea, conștientizând ideea că fapta este adevărata măsură a vieții morale, că abținerea sau reținerea de a înfăptui este reprobabilă și, adesea, chiar imorală.

Reflecția teoretică asupra problematicii educației și conștiinței morale se regăsește în binecunoscutele *învățăături* ale lui *Neagoe Basarab* către fiul său *Teodosie*¹. Omul ideal, desăvârșit și întreg, se caracterizează prin minte – rațiune, conștiință – avuție și numele cel bun, însă valoarea supremă o constituie mintea. Cel mai mare rău pentru om este să-și piardă mintea pentru că astfel pierde tot, și numele cel bun și avuția: *„Cine-și pierde mintea, iată că sunt două răutăți: întâi că-ți pierzi avuția ta, iar a doua că îți câștigi și nume de hulă.”*

Recomandă: înțelepciune, modestie, prevedere, comportament rațional în relațiile cu semenii. Deși rațiunea este, la origine, o iluminare divină, ea constituie totuși nota caracteristică ce definește *„omul desăvârșit”*.

Didahiile lui *Antim Ivireanul* reprezintă exemplul cel mai strălucit al eticii secolului al XVII-lea în țara noastră. Etica sa este expresia unei viziuni dialectice asupra vieții morale: analizând caracterul polar al

virtuților – pentru dragoste - păcatul pizmei, pentru îndurare - nemilostivenia, pentru pace - întristarea, pentru dreptate, strâmbătatea – ne recomandă practicarea binelui și respectarea legii morale.

*Cazania lui Varlaam*ⁱⁱ și *Psaltirea lui Dosoftei* cuprind învățături morale transmise pe un ton familiar, direct și cu pronunțat caracter educativ.

Idei etice și morale sunt cuprinse, chiar dacă nu cu caracter sistematic, și în operele cronicarilor.

Autorul unei *Istории a Țării Românești dintru început* – rămasă neterminată – stolnicul *Constantin Cantacuzino*, mare admirator al antichității greco-romane, subliniază rolul înțelepciunii în strânsă legătură cu binele moral, ca expresie a măsurii și cumpânirii în acțiune. Foarte importantă ni se relevă sublinierea conform căreia măsura convingerilor și a comportamentului moral este obiectivarea conștiinței morale prin „*fapta bună*”. De asemenea, importantă ni se pare și sublinierea rolului educativ al cunoașterii trecutului istoric pentru formarea conștiinței moraleⁱⁱⁱ. Raportându-se la *Etica nicomahică*, stolnicul *C. Cantacuzino* încearcă explicarea cauzelor răului moral, nu atât ignoranța cât mai cu seamă datorită duplicității unei conștiințe imorale cu premeditare.

Grigore Ureche susține ideea identității adevărului istoric cu cel moral, iar *Miron Costin* accentuează faptul că, în chip fericit, conștiința istorică se completează cu conștiința morală. Prin modelele etice oferite, *Miron Costin* stigmatizează tarele morale cum sunt: lăcomia, îngâmfarea, despotismul, lipsa de măsură, amo-

MEDITAȚIA ASUPRA CONȘTIINȚEI MORALE
– PREOCUPARE CONSTANTĂ A GÂNDIRII ETICE ROMÂNEȘTI

ralismul, invidia, corupția, insistând asupra ideii că fapta bună – raportată la perspectiva moralei creștine – este principala valoare ce trebuie să călăuzească acțiunea umană^{iv}.

Aritmologia lui *Nicolae Milescu Spătarul* este o etică a conduitei care teoretizează principiile cetățenilor buni în opoziție cu însușirile omului rău. (*Aritmologia, traducere* 1672 (*Etică*), Editura Minerva, București, 1982, pp. 300-301.) Găsim, de asemenea, o formulare explicită a imperativului categoric după care trebuie să se conducă conștiința morală: „*fă altuia ceea ce dorești pentru tine; dar ceea ce nu dorești pentru tine, nici tu să nu faci altuia.*” (*Ibidem*, p. 308)

Dimitrie Cantemir leagă strâns problemele morale de ortodoxism și de morala ortodoxă. Într-o Scrisoare despre conștiință, autorul *Istoriei ieroglifice* deosebește, pentru prima dată în filosofia morală românească, conștiința de conștiința morală, aceasta din urmă fiind rezultatul observării faptelor. Omul nu se naște nici bun, nici rău; rațiunea îl orientează pe om spre bine, răul provenind din ignoranță. Pentru perfecțiune este necesară cunoașterea de sine. Fiind o ființă nobilă – raționalitatea îi conferă această noblețe – omul poate distinge și opta între bine și rău, între scopurile bune și cele rele.

Adept al stoicismului – publică chiar un "*decalog al stoicilor*" - *Dimitrie Cantemir* afirmă că oamenii, în lipsa educației, pot căpăta moravuri rele. Ca imperativ moral, Decalogul stoic propune: „*Urmează-ți firea*”.

Odată cu *Dimitrie Cantemir*, gândirea teoretică românească – ne spune *Petre Dumitrescu* – încetează să

se referă la relația omului cu Dumnezeu, trăsătură dominantă a conștiinței românești de până atunci, pentru a pune în mod deschis și direct “*problema relației dintre om și propria sa conștiință legislatoare*”^{vi}. Chiar dacă prințul cărturar își întemeiază morala pe religie, el face aceasta “*ca un filozofi (s.n.) care se adresează unor oameni doritori să-și cultive sufletul*”^{vii}.

Marele merit al gânditorului umanist moldav este de a fi deschis calea reflecției sistemice asupra conștiinței în etica și filosofia morală românească.

Odată cu *reprezentanții Școlii Ardelene*, studiile morale se înscriu firesc în cadrul filosofiei morale, problematica conștiinței morale fiind abordată în mod explicit și sistematic.

Samuil Micu (1745-1806), reprezentant de seamă al Școlii Ardelene, face o distincție subtilă între drept și etică (în *Învățătura metafizicii*, în partea a III-a: „*Etica sau învățătura obiceiturilor*”), subliniind că, dacă dreptul elaborează legile și ne învață ce trebuie să facem, etica ne arată cum trebuie să alegem legile firii. În comportamentul moral, conștiința morală are un rol important: fapta bună nu poate fi realizată dacă nu i se cunoaște înțelesul; intelectul, rațiunea, facilitează îndeplinirea faptelor bune pentru că asigură înțelepciunea ființei.

Pledând pentru echilibru „*în toate cele*”, *S. Micu* investighează însușirile omului înzestrat cu conștiință morală (virtuțile sale): nu este nici ascet, nici hedonist; se caracterizează prin cumpătate, aceasta presupunând cenzura rațiunii și educarea simțurilor pentru a evita plăcerile exagerate și a păstra fireasca măsură (cap. IV);

MEDITAȚIA ASUPRA CONȘTIINȚEI MORALE
– PREOCUPARE CONSTANTĂ A GÂNDIRII ETICE ROMÂNEȘTI

curățenia sufletească (fidelitatea) îi este proprie, îl îndeamnă către sânguință, strădanie, dărnicie și modestie, ferindu-l, în același timp, de viciile lenei, bicisniciei sau mișeliei (cap. V); în sfârșit, este înzestrat cu răbdare, paciență, blândețe, care se recunosc după manifestări în plan atitudinal, precum dragostea față de adevăr, minte vitează față de dușmani, dar și spirit iertător și capacitate de a nu răspunde la rău cu rău.

Analiza lui *Samuel Micu* asupra conștiinței morale este cu atât mai valoroasă cu cât el îi surprinde și caracterul de conștiință practică: fapta bună este măsura conștiinței, fiind și cea care stabilește armonia la nivelul individual și social.

Simion Bărnuțiu, analizând raportul eteronomic – autonomic în definirea omului ca ființă morală, se pronunță categoric în favoarea autonomiei: „*Perfectibilitatea lui nu are margini, fiindcă el se poate forma însuși pre sine (s.n.) în conformitate cu niște scopuri superioare, pre care și le pune singur; din contra celorlalte animale natura a dat o sferă de lucrare determinată prin instinct și o perfecțiune foarte mărginită.*” (*Metafizica*, p.65)

Omul este perfectibil, perfectibilitatea lui infinită apărând ca o tendință spre divinitate, dar tot ceea ce se referă la om nu este determinat de voința divină, chiar dacă a luat naștere cu voia lui Dumnezeu. Omul moral este un om liber; armonia libertății cu rațiunea fundamentează moralitatea individului.

Subliniind rolul educației în realizarea umană, *Simion Bărnuțiu* este conștient că nivelul superior al conștiinței, conștiința morală, se definește nu numai prin

înțelegerea Binelui ci și prin practicarea binelui: deci, a ști trebuie să se armonizeze cu a face, conform cu ceea ce propria rațiune te îndeamnă.

Ideea după care omul este, în cea mai mare parte, creatorul propriului său destin, o regăsim și în gândirea lui *Titu Maiorescu*^{viii}. Omul „*nu este, ci devine*” (*Critice*, Ediția 1966, p. 377).

Influențat de Kant, consideră că omul trebuie să fie un scop în sine; el își este suficient sieși pentru a exista și acționa. Cea mai nobilă facultate a omului este facultatea de a-și forma un ideal și de a acționa conform cu acesta. Idealul reprezintă o relație de continuitate cu prezentul, valoarea unui ideal fiind dată de capacitatea de a se realiza. Este ceea ce deosebește de utopii și conferă suport moral ființei umane.

Constantin Dimitrescu-Iași^{ix}, influențat de evoluționismul lui Gustav le Bon, susține de asemenea ideea perfectibilității neconținute a ființei umane, subliniind că „*în om natura ajunge la conștiința de sine*”.

Idealul moral este decisiv pentru afirmarea conștiinței morale: „*Când te uiți împrejururi și vezi atâtea ființe care se agită în diferite direcțiuni, absolut fără nici un scop, când te gândești că viața lor de mâine nu va avea nici un raport cu cea de azi, după cum cea de azi este lipsită de orice legătură logică cu cea de ieri, o milă profundă te cuprinde.*” (după M. Ștefănescu, p. 197)

MEDITAȚIA ASUPRA CONȘTIINȚEI MORALE
- PREOCUPARE CONSTANTĂ A GÂNDIRII ETICE ROMÂNEȘTI

Idealul este suportul existenței; este o dimensiune specific umană, ideea conducătoare, aspirația spre viitor a unei ființe superioare. Fără ideal n-ar exista viața umană.

Ion Găvănescul (Etica, Institutul de artă grafică Carol Göbl, București, 1897) susține, de asemenea, ideea perfectibilității ființei umane care, la nivel superior, se realizează ca ființă morală. Omul nu se naște moral, ci cu dispozițiuni pentru moralitate; prin exercițiu devine mai bun.

Condiția progresului intelectual sau moral este cunoașterea de sine. Omul este perfectibil, nu perfect: „...posibilitatea perfecțiunii ne deschide înaintea noastră un drum nesfârșit de progres, pe care putem ajunge orcât de departe, cu voință și străduință.” (I. G., p. 151)

Ființa înzestrată cu conștiință morală trebuie să-și propună un program de perfecțiune morală pe care să încerce să-l realizeze prin educație și voință. Ca modalitate magistrală de a înfăptui un astfel de program, *I. Găvănescul* îl ia ca exemplu pe Benjamin Franklin, care și-a impus, pe baza cunoașterii de sine, următoarea tablă de valori (virtuți) morale: sobrietate, ordine, economie, aplicare, liniște, castitate, umilință, reamintirea morții ca posibilitate.

Influențat de Kant, *I. Găvănescul* reformulează, într-o manieră proprie, legea morală supremă după care trebuie să se conducă ființa morală: „*Lucrează astfel ca principiu al activității tale, generalizându-se să dea naștere fericirii universale*” (I. G., p. 116)

Conștiința morală nu este numai activitate reflexivă ci și implicare, fiind încă de la origini nu un „*eu cred că ...*”, ci un „*eu pot*”. (Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenologie de la perception*, Gallimard, Paris, 1945, p. 160) Și, pot numai dacă sunt liber.

I. Găvănescul subliniază că omul se poate implica în acțiune numai dacă este liber: „*A lucra liber înseamnă a lucra conform unor motive venite din reflexiune, din judecată, raționament, nu din impulsul senzațiilor sau percepțiilor.*” (I. G., p. 98)

Deosebit de interesantă este poziția eticianului român când afirmă că: omul nu este responsabil dacă nu este liber (aceasta ținând de vârstă, condiție socială, grad de cultură); libertatea se manifestă nu numai prin justificarea acțiunii ci și prin suspendarea acesteia.

Recunoscând importanța libertății în afirmarea conștiinței morale, *I. Găvănescul* analizează cu profunzime raportul datoriei-acte meritorii. Actele meritorii – când facem ceva fără a fi obligați – sunt superioare datoriiilor, numai că acestea din urmă conservă societatea omenească. De aceea, împlinirea lor se presupune, abaterile de la datoriile morale fiind aspru pedepsite, ele reprezentând momentul de continuitate în devenirea umanității. Dimpotrivă, actele meritorii – element de discontinuitate – vizează depășirea, inovația morală, fiind răspunzătoare de progresul moral. Ambele momente se presupun și se condiționează reciproc.

În lipsa regulilor și a normelor, libertatea absolută, fie ea și manifestată numai prin acte meritorii,

MEDITAȚIA ASUPRA CONȘTIINȚEI MORALE
- PREOCUPARE CONSTANTĂ A GÂNDIRII ETICE ROMÂNEȘTI

înseamnă moarte pentru ființa vie. Regula, imperativul, legea, încătușează libertatea ca să aducă triumful vieții.^x

Inspirându-se din aprecierea lui Gaston Boutroux, după care orice datorie implică și un act de credință, *Eugeniu Speranția* scria: „*Conștiința unei datorii este totodată credința în valoarea unei anumite conduite. A ști că este un «trebuie» care-ți străjuiește purtarea, a ști că ai unele datorii, înseamnă a crede într-un bine și într-un rău; înseamnă a proclama un adevăr de ordin moral.*” (Eugeniu Speranția, *Fenomenul social ca proces spiritual de educație*, Oradea, 1930, p.75)

Impunându-și reguli, conștiința morală își prescrie datorii. Datoria „*nici nu este altceva decât o normă, un comandament, o lege, un imperativ pe care spiritul și-l prescrie singur sieși*” (E.S. p. 75). Dar, pentru a-și putea prescrie propria normă, spiritul trebuie să fie liber.

E. Speranția introduce o clară deosebire între libertate și liberul-arbitru. Libertatea nu numai că este altceva decât liberul-arbitru, ci chiar contrarul acestuia. Aceasta, pentru că libertatea este opusă arbitrariului, capriciului, lipsei de consecvență; presupune înainte de toate legi, cu activitate reglementată, aceste legi fiind dictate de rațiune: „*Libertatea implică rațiune, cum implică consecvența dintre voință și credință.*” (E.S., p. 77)

Între libertate și liberul-arbitru nu există corespondență și pentru că cea dintâi presupune acțiune efectivă, pe când celălalt rămâne în sfera aprecierii, a unei alegeri pur intelectuale.

Tocmai de aceea libertatea și nu liberul-arbitru reprezintă condiția fundamentală a realizării conștiinței morale, în întregime „*rațiune practică*”.

În relație directă cu definirea conștiinței morale, *E. Speranția* vizează două aspecte fundamentale:

I. *Imoralitatea, fragilitatea morală*, rezidă în necredință, mai bine zis în lipsa voinței de a crede: „*Credința în imoralitate a creiat imoralitatea timpului nostru, credința în mântuire e singura putere care ne poate mântui.*” (E.S., p.95) afirmă *E. Speranția*, în mod evident influențat de lucrarea lui W. James, *Voința de a crede*.

II. *Toate condițiile unei vieți morale, ale unei vieți pure*, există în străfundurile oricărei conștiințe omenești.

Subliniind relația necesară între conștiințele individuale și conștiința socială, filosoful român afirmă cu îndreptățire că: „*Viața interioară nu poate avea soliditate decât dacă vieții sociale i se asigură fundamente de oțel. Atunci se poate isprăvi cu ... pesimismul și cu acel fond de ... imoralitate și de instabilitate.*” (E.S., p. 167).

Analiza întreprinsă în paginile acestei lucrări nu-și propune o perspectivă exhaustivă asupra contribuțiilor românești la definirea conceptului de conștiință morală, efort cu totul dificil și care ar depăși chiar aria de cuprindere a unui volum de proporții, ci doar încearcă să evidențieze mai cu seamă meritele teoretice ale unor gânditori remarcabili, care însă au fost mai puțin valorificate de literatura de specialitate.

**MEDITAȚIA ASUPRA CONȘTIINȚEI MORALE
– PREOCUPARE CONSTANTĂ A GÂNDIRII ETICE ROMÂNEȘTI**

NOTE

---

* Filosofia autentică – afirmă Edmund Husserl – este un discurs asupra conștiinței.

ⁱ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (1512-1521) dovedesc și faptul că filosofia și cultura Greciei Antice erau cunoscute în evul mediu românesc, în fapt acestea putând fi înțelese ca o particularizare românească a nu mai puțin cunoscutelor „învățăături” ale lui Nicomah către fiul său Aristotel pe care Stagiritul le exprimă în *Etica Nicomahică*.

ⁱⁱ Varlaam tipărește în 1643 *Carte de învățătură românească* ca răspuns la *Cathehismul calvinesc* pe care-l considera plin de otrăvă și „moarte sufletească”.

ⁱⁱⁱ Adevărul istoric este văzut ca o *datorie* și o înaltă valoare morală.

^{iv} Atât Grigore Ureche cât și Miron Costin sunt formați în climatul spiritual al școlilor din Polonia și a culturii și filosofiei occidentale.

^v *Ale stoicilor porunci zece*, adăugate la sfârșitul *Divanului sau gâlceava înțeleptului cu lumea*.

^{vi} Petre Dumitrescu, *Studii de filosofie românească*, Tipo Moldova, Iași, 2002, p.42

^{vii} *Ibidem*, p.42

^{viii} Titu Maiorescu, *Ceva filosofie în formă populară*. Lucrarea este în limba germană, „*Einiges Philosophische in gemein-fasslicher Form*”, Berlin, 1861, iar la capitolul „*Estetica*” este introdusă și o parte de etică. Lucrarea nu este tradusă în românește dar primele două capitole au apărut în 1920 în „Convorbiri literare” cu titlul „*Ceva filosofie pe înțelesul tuturor*”.

^{ix} *Opere: Cele două morale*, Biblioteca „Revista ideii”, București, *Nevoia de ideal* (volum omagial dedicat lui Titu Maiorescu). Scris despre el Marin Ștefănescu în „Filosofia românească”, Editura Caselor Naționale, Institutul grafic „Răsăritul”, București, 1992.

^x Vezi Sorin-Tudor Maxim, *Conștiința morală*, Editura Junimea, Iași, 1999, p. 135.